

LIGETI Ádám
Titus Livius az alternatív történetírás atyja
Az ún. Alexandros-digresszió elemzése (IX 17–19.)

Bevezetés

Titus Livius Ab Urbe condita című monumentális munkájának előszavában leszögezi, hogy művének fő célja a Város alapításától kezdve megörökíteni Róma történetét.¹ A *Praefatió*ban megfogalmazott elvet – azaz a kronologikus rend szigorú megtartását, a *pataviumi* történetíró egészen a IX. könyv közepéig megtartja, de az itt előadott események fontossága, és egy véletlen időbeli egyezés ennek az elvnek a megszegésére készítik. Az ókorban a történeti események időrendbeli elbeszélését, a valóban kialakult szituációk értelmezését tekintették a historiográfia feladatának; az ezen túlmutató területeket – *Aristoteles* megdönthetetlen tekintélye folytán – a költészet körébe sorolták.² Mégis Nagy Sándor halála (Kr. e. 323) és a caudiumi vereség (Kr. e. 321) hatására Livius megtörve ezt a hagyományt egy viszonylag hosszabb *digressziót*³ (IX 17–19.) szerkeszt művébe, melynek központi kérdése: mi lett volna, ha a világhódító makedón nagykirály Itáliát is megtámadta volna? Az *excursus*t jellemző fikció miatt, az idősíkok szabálytalan sorrendben követik egymást, így a szövegrészben megjelenik *Kyros*, *Hannibal*, sőt *Pompeius Magnus* is, ezáltal betekintést nyerhetünk Livius „*historiae*” szintű történetírásába.⁴

A szövegrész ennek megfelelően Livius és a kialakuló *principatus* viszonyáról is tájékoztat bennünket. Az aranykori költők szívesen hasonlították *Augustust* a világ népeinek hódolatát fogadó *κοσμοκράτωρ Alexandroshoz*.⁵ A polgárháborús szörnyűségek után Livius kortársai a Birodalom egységét helyreállító, és a világbékét elhozó *princeps* személyében – a *translatio imperii* gondolatának tükrében – egy *Alexander redivivust* fedezhettek fel.⁶ Ellenben szövegrészünk arra is rámutat, hogy – különösen a görögök közül – sokan voltak, akik nem lelkesedtek ezért az új világrendért, és a dicső hellén múltat vizsgálva „lekicsinyelték” Róma vívmányait. Ekként Livius Alexandros digressziójának műfaja apológia, amely egy olyan korszak viszonyai között hirdeti Róma fensőbbiségét a görög-makedón világgal szemben, amikor az hatalma csúcspontján volt. Jelen dolgozatunk célja a digresszió szövegkörnyezetének, szerkezetének rövid bemutatása után, a 17. és a 18. *caput* átfogó – filológiai és történelem-filozófiai alapú – vizsgálata.

Az Alexandros-kitérő szövegkörnyezete

Mielőtt elemezni kezdenénk az *Alexandros-digresszió* szövegét, célszerű a kilencedik könyvben betöltött helyzetét megvizsgálnunk, valamint magának a kitérőnek a fogalmát meghatározunk. Livius művének ebben a részében a 321–304 közötti évek történetét jegyezi le; tehát rögtön a caudiumi vereséggel nyitja meg az események elbeszélését. Ez a szerkesztési eljárás nem szokatlan eljárás Liviusnál: hasonló narratív technikát alkalmazva vezeti be XXII. könyvét a *trasimenesi* ütközet elbeszélésével. A caudiumi szorosban elszenvedett vereség, amikor a *sammisok* több római *legiót* bekerítettek, és szegényen alatt hajtották el foglyaikat, a csekély véráldozat ellenére is az egyik legsúlyosabb vereségeként élt tovább a római köztudatban; hatását *Alesia* (Kr. e. 387) és *Cannae* (Kr. e. 216) mészárlásaihoz hasonlították. A caudiumi vereség súlyossága abban állt, hogy a római sereg harc nélkül, életének megkímélése végett megalázkodott az idegen fegyverek előtt, így a *mos maiorumot* elvetette. A kapituláció okát az egyik

legatus *L. Lentulus* foglalta össze a legtömörebben: „[...] *pareatur necessitati, quam ne di quidem superant.*”⁷ (IX 4, 16.) A gondolat – ahogy erre C. Brakman rámutatott – egy *Platón* által megőrzött *simonidési* idézet;⁸ ekként a görög gondolat idézése itt azt fejezheti ki, hogy a hellén magatartás csak az ősi római értékek megtagadásával lehetséges. Tágabb kontextusban értelmezve, szerzőnk – mintegy antecipálva az *Alexandros-digressziót* – azt is kifejezi, hogy a görögök meghódolása Róma előtt nem államszervezetük vagy széttagoltságuk, hanem gondolkodásmódjuk – vagyis a *necessitas* feltétlen elfogadása, egyfajta defetizmus – miatt következett be.

A caudiumi vereség okainak vizsgálatakor *Livius* kiemeli, hogy az ellenséges hadvezér – *C. Pontius* – ügyes hadicsele révén megtévesztette a rómaiakat,⁹ így azok *Luceria* felmentésére igyekezvén beleestek a samnisok csapdájába: a szűk caudiumi szoros kijáratát eltorlaszolva törbe csalták őket. *Pontius* alakjában nem nehéz *hannibali* vonásokat felfedeznünk; egyrészt maga a csapda előkészítése is hasonlít a trasimenusi bekerítés kialakításához, másrészt a pun hadvezérhez hasonlóan gondjai támadtak a győztes szituáció kiaknázásával – agg atyjától kért tanácsot a római sereg sorsát illetően. *Herennius Pontius* azt javasolta, hogy vagy mészárolják le a római sereget, vagy pedig megaláztatás nélkül bocsássák haza. Ezt azzal indokolta, hogy csak e két módon képes győzni nemzete, mert ellenségük „*ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat.*”¹⁰ Tanácsa ellenére a samnisok szégyeniga alatt hajtották el ellenségüket, majd *foedust* kötöttek, amelyet a rómaiak később – önkényesen – *sponsionak*, tehát szerződés helyett pusztán kezességvállalásnak minősítettek. Ez a kérdéskör azért töltött be a kilencedik könyv első részében központi szerepet, mert a római olvasónak igazolni kellett, hogy a szégyenteljes vereség után *L. Papirius Cursor* ellentámadása nem sérti a *ius gentiumot*, tehát a samnisok bekövetkező teljes veresége „*bellum iustum et piūm*” küzdelemben zajlott le.

A caudiumi vereség hatása végigkíséri a kilencedik könyv történéseit: a római győzelmek leírása nem pusztán a *res publica* –, hanem a megtorlás erejét hivatottak jelezni. Az elkövetkező években a római legiók több ízben iga alatt hajtották el samnis ellenségeiket, kiszabadították a Caudiumnál átadott túszaikat, elvesztett hadijelvényeiket is visszaszerezték.¹¹ *Livius* az *iteratio* eszközt alkalmazza, hogy az első megtorlást érzékeltesse: a IX 15 során négyszer szerepel a „*sub iugum mittere*” kifejezés, amelyből három már a samnisok szégyenére vonatkozik, amelynek betetőzéseként *Livius* szerint – néhány évkönyv tanúságára hivatkozva – magát *Pontius* is alávetették a megalázó szertartásnak, „hogy kiengesztelje a consulok szégyenét.” Szerzőnk megállapítja, ha igaz *Pontius* megalázásának hagyományja, akkor a római nép történetében nincsen híresebb győzelem ennél, minthogy a hadiszerepse gyors és teljes változása következett be.¹²

Elképzelhető, hogy *Livius* nem pusztán az időbeli egyezések miatt illeszti a caudiumi szégyent követő harmadik évre *Alexandros-excursusát*. A szakirodalomban felmerült, hogy a *digresszió* esetleg a vereség sokkoló hatását kívánta csökkenteni, de ennek elmentmond, hogy nem közvetlenül a szégyeniga alatt elhajtott hadsereg kudarca, hanem *L. Papirius Cursor* kezdeti sikerei után olvashatjuk, ahogy erre *R. Morello* is rámutatott.¹³ Ugyanakkor felvetődik annak a kérdése – éppen a szinkronizmusok miatt –, hogy a hegyszorosban csapdába került hadsereg sorsának leírásában nem játszottak-e szerepet Nagy Sándor keleti hadjáratának elbeszélései; hegyszorosokban ugyanis kétszer is gondja akadt *Alexandros*nak, egyszer a *kilikiai*-, másodízben pedig a *susai* szorosban.¹⁴ Természetesen nem tudjuk igazolni, hogy a római sereg körbezárásának leírásában hatottak-e *Alexandros* szurdokbéli „kalandjai”,¹⁵ de biztosra vehetjük, hogy *Livius* alaposan ismerte Nagy Sándor hadjáratának görög nyelvű beszámolóit, így elképzelhető a keleti

leírások befolyása. Felmerült az a gondolat is, hogy magát a szövegbeli excursust a római hadsereg tényleges kitérője ihlette, mert az *Apulia* felé igyekvő erők a hosszabb, ám nyílt Adria-menti út helyett, a rövidebb, de veszélyes caudiumi szoroson való átkeléssel járó utat választották,¹⁶ mintegy *letértek* tehát a biztonságos ösvényről; a caudiumi út metaforája így vezeti be a 17,1-ben olvasható *declinarem, deverticula amoena* formulákat.¹⁷

Miután áttekintettük a caudiumi katasztrófa körülményeit, érdemes magát a *digressiót* definiálnunk. Retorikai szempontból ezt *Quintilianus* végezte el a Kr. u. 1. század végén,¹⁸ elemezve az általa *egressionak* nevezett kitérőt. Ennek görög megfelelője a *παρέκβασις*; *Quintilianus* a kitérő lényegét egyrészt a hagyományos szónoki beszédrészek elválasztásban, másrészt a változatosság kínálta lehetőségben látta: Cicero híres kitérőit például így összegezte: „*Quo ex genere est in orationibus contra Verrem conpositis Siciliae laus, Proserpinae raptus, pro C. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompei commemoratio...*”¹⁹

Az Alexandros-digresszió utáni részben (IX. 20–46) a második samnis háború lezárásáról olvashatunk: a római legiók győzelmesen kiterjesztették a *res publica* határát Dél-Itáliában, és végzetesen megroppantották a samnis hatalom gerincét. A küzdelem során nem pusztán dél-itáliai ellenfeleire, hanem az etruszk hatalomra is döntő csapást mért a *res publica*, amelynek betetőzése a *perusiai* és a *Vadimonis-tónál* vívott csaták voltak (Kr. e. 310). Livius csak a Perusiánál elszenvedett etruszk veszteséget 60 ezer (!) főben állapítja meg, a megdöbbentő túlzást önmaga „leplezi le”, amikor a *lacus Vadimonis*-nál ugyanabban az évben megvívott másik nagy ütközetről jelenti ki – a veszteségadatok közlése nélkül –, hogy *ennek* az összecsapásnak a napja törte meg az etruszkok erejét.²⁰ Ugyanakkor a samnis veszteségeket is nagymértékben eltúlozza a patavinumi történétíró; véleménye szerint két ízben 30 ezer embert (IX 27,14. IX 43, 17.), másik két alkalommal pedig 20 000 katonát (IX 31, 16. IX 44, 7.) vesztett az ellenség. A túlzások forrása itt is az *annalista* hagyományban keresendő, erre a kilencedik könyvben két ízben maga Livius is utal, mert az egyik samnis vereséghez rögtön hozzáfűzi, hogy veszteség adatait „feljegyzések szerint” (*proditum est memoriae*) adja meg, míg az egyik csata római győzelemként való interpretálásakor is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „*alii haud dubie Samnites victos ac viginti milia hominum capta tradunt, alii Marte aequo discessum.*”²¹ Jóllehet általános jelenségnek tekinthető az ókori historiográfiában az adatok hasonló torzulása, mégis jelen könyv esetében számolnunk kell a caudiumi vereség hatásának, jelentőségének csökkentésével, hiszen ezen tömegmészárlások árnyékában szinte eltörpül a samnisok „vértelen” győzelme.

A római reputáció helyreállításának további eszközeit is megfigyelhetjük a digresszió utáni szövegrészben. Livius tudatosan cselvetésből élő, a nyílt ütközetektől ódzkodó népek mutatja be a samnisokat, akik kizárólag nemtelen eszközökkel képesek felvenni a küzdelmet a *res publica* megállíthatatlan hadigépezetével. Jó példa erre a IX 30, 7–8-ban felvázolt eset, amikor marhacsordák összeterelésével próbálták meg törbe csalni a rómaiakat, az epizód Hannibal ökrökre épülő híres *stratégémáját* juttathatja eszünkbe. Livius a meglepett rómaiakat harcra tüzelő consul szavaiban foglalja össze véleményét a samnis ellenállásról: a csatasorban már legyőzött, városaitól, táborától megfosztott ellenségnek végső reménye csak a cselvetésben, a kedvező terepviszonyokban, nem pedig fegyvereiben van.²² Mindezek ellenére, ahogyan Cannae hatása továbbgyűrűzik majd a XXIII. könyvben, akként Caudium árnya is végig rávetül a római győzelmekre. Két ízben is olvashatunk arról, hogy Róma néppel még évekkel a szégyen után is retteggett egy hasonló vereségtől, mert „*cladis Caudinae nondum memoria aboleverat.*”²³

Az Alexandros-kitérő szerkezete

A IX. könyv 17–19. fejezetében található szövegrész – mint ahogy a szerző is elismerte – megszakítja a Kr. e. 319. év eseménysorát, és csak utalások szintjén találhatunk kohéziót a digresszió és a körülötte lévő szövegrészek között. A kitérő központi alakja – Alexandros – és Róma esetleges háborújának kimenetelét Livius – retorikai hagyományok alkalmazásával – három szempont alapján vizsgálja meg: az összehasonlítás alapja a szembenálló hadvezérek *fortunája*, *ingeniuma*, valamint *virtusa* lett.²⁴ Ez a hármas felosztás hagyományosnak tekinthető az ókori retorika szokásai szerint: Cicero is hasonlóképp járt el *Pompeius* esetében, amikor annak erényeit mutatta be a *Pro lege Manilia* c. tanácsadó beszédében.²⁵ Érdekes módon Livius a *fortunát* helyezi összehasonlítása első helyére, így ezen a ponton eltér az ókori retorika eljárásától, amennyiben a hadvezéri tehetség és bátorság bemutatása után emelik ki a szerencse jelentőségét, mint ahogy azt Cicero is teszi előbb említett beszédében. Livius a második helyen – digressziója közepén – mutatja be Nagy Sándor *ingeniumát*, végül pedig a seregek harcmódjait, személyi szinten a hadvezérek bátorságát elemezi. Jóllehet a filológusok a 17–19. *caput* közötti szövegrészben határozzák meg az Alexandros-digresszió mibenlétét, mégis a kitérő tulajdonképpen Papirius Cursor *aristeiájának* végével, azaz a IX. 16, 19-ben megfogalmazott feltevéssel kezdődik: „*haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. Quin eum [ti. Cursorem] parem destinant animis magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset.*”²⁶ Láthatjuk, hogy Livius fokozatosan építeti föl Cursor dicséretét, először „csak” korának legvitézesebb férfijának mondja, mintha Ennius sentenciáivá vált mondatát²⁷ alkalmazná a gyorslábú vezérre. Ezután – elérve az *aristeia* csúcspontjára – kijelenti, hogy a világhódító makedón nagykirálynak – önnön elképzelése szerint *Zeus* fia! – is méltó ellenfele lett volna, annak itáliai expedíciója esetén; ezzel tulajdonképp a „*divus*” jelzőt ítéli meg történetírónk Papiriusnak. Ha ezt a szakaszt is a digresszió részének tekintjük, akkor a kitérő keretes szerkezete egyértelművé válik, mert a IX 19, 17-ben a pataviumi történetíró mintegy választ ad az előbbi felvetésre: „*[Romanus miles] mille acies graviore quam Macedonum atque Alexandri avertit avertetque, modo sit perpetuus huius, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiae.*”

Az Alexandros-kitérő részletes szerkezetét sajnos nem lehetséges felvázolni, mert Livius – talán az alternatív „események” kibontása miatt – meg-megszakítja gondolatmenetét, azután pedig újra felveszi a korábban egyszer már elejtett fonalat. Erre két példát is idézhetünk: a 18. *caputban* Livius hosszas elemezte az Alexandros *ingeniumában* lévő hibákat (1–5.), hogy azután kortárs görög történetírókkal vitázzon Nagy Sándorról és Rómáról (6–7.), majd ismét a makedón nagykirály elképzelt itáliai vereségének körülményeit taglalja. A 19. fejezetben az ellenséges hadseregek szervezetének, létszámának összehasonlításakor, a 6. szakaszban váratlanul az utánpótlás kérdéskörére tért át, majd rögtön visszatér a haditechnikai összevetéshez. Mindazonáltal az Alexandros-digresszió a kilencedik könyv szerves része, amelyet az is igazol, hogy a *Periochae*-ban is olvashatunk róla: „*In hoc libro mentionem habet Alexandri, qui temporibus his fuit, et aestimatis populi R. viribus quae tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam traiecisset, non tam ei victoriam de populo R. fore, quam de his gentibus quas ad orientem imperio suo subiecerat.*”²⁸

II. A 17. *caput* elemzése

Az Alexandros-digresszió első körmondatában Livius művének Praefatiójára utalva kifejti, hogy egész munkája során a kronologikus történeti elbeszélésre törekedett,

amennyiben semmiféle kellemes kitérőt (*deverticula amoena*) sem engedélyezett magának. Ugyanakkor megismétli a *Praefatio* 4. szakaszában mondottakat, és ismét elveti az „olvasóbarát” történetírást, az olyan történeti munkákat, amelyek érdekességeket, színes leírásokat igen, de a múlt „száraz” tényeit már kevésbé foglalták magukba: innen származik a régmúlt érdektelenségének gondolata a jelen történéseivel szemben, de a történeti mű színezésének (*distinguendo opere*) elvetése is.²⁹ Ahogy azt a *Weissenborn*-féle kommentárban is olvashatjuk³⁰, hasonló gondolat jelenik meg később *Tacitus Historiae* c. munkájában, a *bedriacumi* vesztés, *Otho* jellemzése kapcsán: az ezüstkori történetíró szintén elveti azt a lehetőséget, hogy „költött dolgokkal gyönyörködtesse olvasói lelkét.”³¹ Érdekes jelenség, hogy míg a *Praefatio* 5-ben Livius a régi események kutatásáról mint vigaszt adó tényezőről beszél,³² addig a IX. könyvben már a *ficta historia* körébe tartozó gondolatoknak tulajdonít nyugalmat nyújtó hatást (*requiem animo meo quaereram*).

A körmondat második részében definiálja Livius a digresszió közvetlen célját: Nagy Sándor megjelenését az *Ab Urbe conditá*ban. A történetíró egy perf. logicummal (*volutavi*) is kifejezte: igen gyakran gondolkodott Alexandros, az oly nagy király és vezér (*tanti regis ac ducis*) tetteiről, nagyságáról, és ez arra készíti, hogy a római köztársaság és Nagy Sándor esetleges háborújának kimenetelét elemezze.³³ Jóllehet III. Alexandrost nem itt említi először Livius³⁴, mégis a nyolcadik könyvben csak mintegy „illusztrációként” jelent meg, nem pedig a közvetlen események részeseként, hiszen a pataviumi történetíró Róma szemszögéből nézve örökíti meg az eseményeket, és ebben a keleten hódító király túlzottan nagy szerepet nem kaphatott.³⁵

A témamegjelölés után Livius az esetleges összecsapást alakító tényezőket, vagyis a katonák létszámát és a vitézséget (*militum copia et virtus*), a hadvezérek tehetségét (*ingenia imperatorum*), valamint a minden emberi-, de különösen hadi vonatkozásban fontos szerencsét (*fortuna per omnia humana, maxime in re bellica potens*) veszi számba. Ahogy azt az előbbiekben már láttuk, Livius itt a klasszikus retorikai hagyományt követi,³⁶ ugyanakkor egy érdekes szerkesztési eljárást alkalmaz: az *exordium* során a csapatlétszám-vitézség témakört említi először, a *fortuna* tárgyát pedig harmadik helyre helyezi, addig a *narratio* során elsőként már a szerencse szempontjából veti egybe Nagy Sándor és Róma helyzetét, míg a *virtus* elemzése a digresszió végére kerül. Ha tudatos eljárásról van szó, akkor az *ingenium* hangsúlyos középső helyzete azt fejezi ki, hogy ezt a szempontot értékeli a legfontosabbnak Livius, így a konfliktusok megoldásában is a hadvezéri képességeket tekinthette a legfőbb tényezőnek. Véleményünk szerint ez a gondolkodásmód jelenik meg a harmadik *decas* során, ahol Hannibal alakja éppen annak *ingeniuma*, semmint *virtusa*, még kevésbé *fortunája* miatt válik követendő példává az *Ab Urbe conditá*ban. A témamegjelölést végül azzal zárja szerzőnk, hogy sok más néphez hasonlóan Nagy Sándor példája is azt igazolja, hogy legyőzhetetlen a Római Birodalom („*sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc [sc. Alexandro] quoque facile praestant invictum Romanum imperium*”).³⁷

A témamegjelölés után Alexandros itáliai hadjáratának esélyeit latolgatva Livius a hadvezérek összehasonlítását kezdi meg. *Litotésszel* nyomatékosítva ismeri el Nagy Sándor hadvezéri nagyságát (*haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum*), de az ellentétes mellékmondatban megjegyzi, hogy Nagy Sándor hírnevéhez két fontos tényező járult hozzá: először is egyeduralkodó volt (*unus fuit*), másrészt még ifjan a balvégzet tapasztalata nélkül (*adulescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus*) halt meg.³⁸ Látható, hogy Livius negatív tónusban gondolkodik Nagy Sándor „jövőjéről”, holott annak döbbenetes méretű sikerszériája inkább egy új *Dionysos* megjelenését,³⁹ korai halála pedig a világ teljes meghódításának elmaradását

jelentette – ahogy azt már több ókori forrásban is olvashatjuk. Mégis, feltevésének igazolására Livius két óriási hadvezér példáját hozza föl: elsőként *Kyrosét*, aki miután elfoglalta *Médiát*, *Lydiát*, és az *Újbabilóniai Birodalmat*, megteremtve ezzel a *Perzsa Birodalmat*, utolsó hadjáratán (Kr. e 530 körül) a *massagetákkal* szemben alulmaradt és meghalt.⁴⁰ Számunkra azonban – két szempontból is – még fontosabb Pompeius Magnus említése. Mínt hogy számos más kiváló római hadvezér bukását is végső soron hosszú életük (*longa vita*) okozta, a szöveghely igazolhatja a *Tacitus* által megörökített epizódot, amikor *Augustus Pompeianus*nak nevezte a pataviumi történetírót⁴¹, mert csak így kapunk magyarázatot arra, hogy miért pont Jeruzsálem hódítóját említi a kiterő során Livius. Ha az első triumvirátus másik két tagjára gondolunk, egyértelművé válik bukásuk csúfsága: *Crassus* dicsőséges sikerei után *Carrhae* homokjában halt szörnyű halált, ráadásul fejét *Seleukiában Euripidés Bacchánsnők* c. darabjához használták föl – díszletként. *Caesar* ugyan nem harmezőn halt meg, mégis elmondhatjuk, hogy sikerei csúcán szintén *invictusként* lett összeesküvés áldozata, és tovább folytathatnánk a sort a kegyvesztett vezérekig (*Lucullus*, *Sc. Africanus Maior*) stb. Figyelembe véve, hogy a polgárháború történetének liviusi tolmácsolása – a XCI. könyv rövid töredékén kívül – elveszett számunkra, a fennmaradt liviusi életmű szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségűnek tekinthetjük a szövegrészt, amely igazolja Tacitus állítását is.

Másodsorban Pompeius említése Nagy Sándor kapcsán szintén további „rejtett” utalásokat kínál az antik olvasó számára, ugyanis nagyon sok közös vonás volt a két hadvezér között. Először is Pompeius szintén *Magnus* volt, akárcsak Nagy Sándor (*Μέγας Ἀλέξανδρος*), de maga a *pharsalosi* vesztes is tudatosan gyakorolta az „*imitatio Alexandrī*” intézményét.⁴² Ennek keretében szívesen emlékeztette Róma népét *keleti* hódításaira, Nagy Sándort utánozva városokat alapított, amelyeket önmagáról nevezett el (elég a *kilikiai* és a *paphlagóniai Pompeiopolis*, valamint *Pompaelo*, vagyis a mai *Pamplona* városaira gondolnunk, de Alexandrost követte akkor is, amikor *Kis-Örményországban* megalapította *Nikopolis* települését. Hadjárataira – szintén a *madeón királyt* követendő – a *mytilénei Theophanés* személyében történetírót vitt magával, és harmadik *triumphusán* jelképesen magára öltötte Nagy Sándor köpenyét. H. R. *Breitenbach* nem említi, de a két hadvezért a *celeritas* hadvezéri eszménye is összeköti, mert Pompeius igyekezett hadjáratait gyorsan és eredményesen lezárni – a teljesség igénye nélkül említjük a *Spartacus*-féle rabszolgafelkelés leverésében (Kr. e. 71), a közvetlenül Rómát fenyegető kalózok szétverésében (Kr. e. 68), a harmadik *mithridatési* háború befejezésében (Kr. e. 66), vagy *Iudaea* hódoltatásában (Kr. e. 64) nyújtott teljesítményét.⁴³ Ezek alapján nem véletlen, hogy Cicero – igaz már Caesar halála után – a birodalom ékességének és fényének (*decus ac lumen*) nevezte⁴⁴ – a Kr. e. 48-ban Egyiptomban meggyilkolt – *aequalisát*.

Pompeius bukásáról egyébként Liviushoz hasonlóan fog gondolkodni – már a császárkorban – *Plutarchos* és a filozófus *Seneca* is.⁴⁵ *Nero* nevelőjének – Cicero jellemzésével egybevágó – megállapítása („*Si Gnaeum Pompeium, decus istud firmamentumque imperii, Neapoli valetudo abstulisset, indubitatus populi Romani princeps excesserat: at nunc exigui temporis adiectio fastigio illum suo depulit*”) tökéletesen mutatja, hogy a birodalom „ékességének és erősségének” nimbusza mekkora kárt szenvedett *Pharsalos* miatt, amely ütközet természetesen az „*invictus*” *epitheton ornans*-szától is megfosztotta az addig legyőzhetetlen stratégát, ugyanakkor érthetővé teszi a „*Pompeianus*” Livius ítéletét, amennyiben Caesar és *Crassus* végzete elé helyezte Pompeius Magnus bukását.

A nyolcadik szakaszban Livius azon római hadvezérek névsorát állítja össze, akiknek – meglátása szerint – háborúzniuk kellett volna Alexandrosszal. A lista élén álló *Marcus Valerius Corvus*, hatszor viselt *consulságot*, kétszer *dictatori* hatalommal ru-

házták föl, és kora egyik legkiválóbb hadvezére volt; pályafutását jelentős győzelmek övezték. Leghíresebb diadalát Kr. e. 349-ben aratta, amikor egy duellum során levágott egy gall vezért, miután szerencsés előjelként egy holló (*corvus!*) támogatta küzdelmében⁴⁶, és így új *cognomen* szerzett. Később jelentős győzelmeket aratott a *volscus*okkal, samnisokkal szemben, és 100 éves korában – Kr. e. 272-ben – halt meg.

A lista második helyén az a *C. Marcius Rutilus* áll, aki Kr. e. 356-ban – Alexandros születési évében – Róma első *plebeius dictatora* lett⁴⁷, majd 351-ben a *censori* hivatalt is betöltötte; két ízben (Kr. e. 357, 352) pedig consul volt. *C. Sulpicius* azonosítása problémákba ütközik⁴⁸, mert nem lehet eldönteni, hogy Livius a *Peticus* vagy a *Longus cognomen*ű hadvezérre utalt. Mindkét személy mellett lehet érveket felhozni, de mivel listánk elején a hetedik könyv eseményei során megismert személyekkel találkozunk, valószínűbb *Peticus* szerepeltetése. Őt ízben volt *consul*, utoljára Kr. e. 351-ben, és sikeresen harcolt a *hernicus*sok, valamint az etruszkok ellen. *T. Manlius Torquatus* szintén egy híressé vált *duellum* során nyerte el legyőzött gall ellenfelének elkobzott nyaklánc (*torques*) után *cognomen*ét. Legfontosabb diadalát a latin háborúban aratta, amikor *Trifanum* (Kr. e. 340) mellett legyőzte a *campaniai* és latin csapatokat. Szigorúsága közmondásossá vált (*imperia Manliana*), minthogy az atyjai parancs nélkül harcba induló fiát kivégeztette. *Q. Publilius Philo* Kr. e. 339-ben *consul*, hivatala idején a rómaiak győzelmét arattak a latinok fölött, 327–26-ban elfoglalta *Palaeopolis* városát.

A lista közepén *L. Papirius Cursor* található, aki éppen Nagy Sándor halála idején volt politikai-katonai pályája csúcán, így az ő alakja kulcsfontossággal bír Livius számára, elsősorban benne látja a pataviumi történetíró azt a személyt, aki legyőzte volna Alexandroszt. *Cursor* szintén több motívum kötötte Nagy Sándorhoz, *cognomene* a makedón nagykirály *celeritas*ára utal, hiszen Alexandros nemcsak a harcmezőn, de a versenypályán is *ποδωκης* volt.⁴⁹ Livius Papiriusról alkotott jellemzése (IX 16, 12–18) kiemeli, hogy a hadvezér minden kortársánál gyorsabb volt (*victoremque cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt*) és nagyevő, nagytorjú ember (*cibi vini que capacissimum eundem [...] fuisse*). A későbbiekben látni fogjuk, hogy Livius Nagy Sándor „elfajzásának” bemutatása során a *Cursor* esetében pozitív erénynek feltüntetett *capacitast* negatív színben festi le. Testi ereje, szellemessége bemutatása után Livius a fentiekben már bemutatott „enniusi” mondattal méltatta a jeles hadvezért, mindezen tények pedig megmagyarázzák, hogy miért találkozunk Papirius nevével a jeles férfiak katalógusának legelőkelőbb helyén – azaz közepén. Papirius *Cursor* jellemének részletes bemutatása mögött – minthogy Livius relatíve ritkán követi a biografikus történetírás gyakorlatát – már az Alexandros-digresszió bevezetésének szándékát sejthetjük.⁵⁰

Q. Fabius Maximus Rullianus Kr. e. 325-ben *magister equitum*ként győzött a samnisok ellen, de mivel parancs nélkül támadt, Papirius halálra ítélte, ám a *senatus populusque Romanus* közbenjárására megmenekült. (Liv. VIII 30–36.) Jelentős sikereket ért el *Etruriában* és *Umbriában*, idős korában halt meg, és államköltségen temették el. A két *Decius* – teljes nevükön *P. Decius Mus* – atya és fiaként egyaránt az önfeláldozó hadvezér képét testesítették meg a római köztudatban; mindketten az „alvilági isteneknek szentelték magukat”, és harcban – vakmerő rohamban – estek el. E hősiesség eszünkbe juttathatja Nagy Sándor *Granikosnál* és *Gaugamélánál* tanúsított bátorságát (mindkét ízben lovasrohamot vezetett), ill. *Multán* erődjének megtámadását, amikor szinte egyedül rontott az ellenségre, és egy tüdejébe fűrődött nyilvessző következtében kis híján megrokkant.⁵¹ *L. Volturnus Flamma Violens* a *salentinus*sok és a samnisok elleni sikerei miatt szerzett magának hírnevet, ill. 296-ban jelentős segítséget nyújtott *Appius Claudius Caecus*nak. A felsorolás végén az a *Manius Curius Dentatus* található, aki győzelmesen lezárta a harmadik samnis háborút (Kr. e. 290), majd *Pyrrhos* ellen ő aratta a döntő

beneventumi győzelmet 275-ben. Látható, hogy katonai-politikai aktivitásának ideje egy emberöltővel később volt, mint a makedón nagykirályé; véleményünk szerint azért kapott szerepet a felsorolásban, mert ő volt az a római hadvezér, aki az egyetlen itáliai hadszínterű Róma-ellenes hellenisztikus támadást elhárította.

A katalógus végén Livius megadja a lehetséges makedón támadás „*terminus ante quemjét*”, minthogy megállapítja szerzőnk, ha Nagy Sándor korábban a punokat támadta volna meg, és már öregként kelt volna át Itáliába (*si Punicum Romano praevertisset bellum seniorque in Italiam traiecisset*)⁵² akkor is lettek volna olyan hadvezérek, akik tönkrevették volna. Ez a kitétel világosan mutatja, hogy Livius – elméletben – egészen Kr. e. 264-ig, az I. pun háború kitörésének évéig számolt egy esetleges Alexandros vezette hellenisztikus támadással. (Ne feledjük, hogy ekkor *Olympias* fia már 92 éves lett volna!) Minthogy a senior jelzõt 46 éves férfira használták először, Livius feltételezése szerint Nagy Sándor legkorábban 310 körül támadhatta volna meg Itáliát, de könnyen elképzelhető, hogy a pataviumi történetíró itt a 60 év feletti értelemben használta a senior jelzõt, így még a 296 körüli, vagy a még későbbi támadást sem tartotta lehetetlennek. A fentiek figyelembe vételével kritikára szorul Breitenbach azon álláspontja, amely szerint Nagy Sándor esetleges nyugati hadjáratára 320–300 között kerülhetett volna sor (ezzel figyelmen kívül hagyta a 17, 9-ben mondottakat). B. pontatlanul állapította meg, hogy a listán szereplő öt személy (Corvus, Rutilus, Sulpicius, Torquatus, az id. Decius), akiknek főbb politikai-katonai szerepvállalása az 50-es, 40-es évekre esett, valamint a 3. század első negyedére datálható Curius nem felelt volna meg annak a hadképességi kritériumnak, hogy megmérkőzzön a világhódító makedónnal⁵³, mert M. Valerius Corvus még 301-ben dictator, 299-ben pedig consul *suffectus* lett, így nem lehet kijelenteni, hogy politikai értelemben véve túljutott volna pályája csúcsán. Jóllehet valóban jelentkeznek bizonyos kronológiai zavarok a lista közzlése során, mégsem szabad figyelmen kívül hagynunk a történetírói *szándékot*, miszerint ebben a katalógusban csak azok a vezérek szerepelnek, akiknek háborúzniuk kellett volna Nagy Sándorral (*Alexandro fuit bellandum*), így pl. Livius – az excursusban később még szereplő, ám két emberöltővel korábban élt *Camillust* itt nem említette.

A 10. szakaszban meglepő kijelentést tett Livius: véleménye szerint *bármelyik* római vezérben ott van ugyanaz a képesség, bátorság, tehetség és hadi fegyelem, amely Nagy Sándort jellemezte, minthogy a nemzedékről nemzedékre szálló ismeretek az állandó szabályok révén rendezett hadtudományá váltak. Ezzel a háttérrel küzdöttek a római vezérek, a királyokat elűző *Iuniusok*, *Valeriusok*, *Fabiusok*, *Quinctiusok*, *Corneliusok* és *Camillus* is.⁵⁴ Ebben a második vezér-katalógusban – *Veii* elfoglalójának kivételével – már nem is egyes személyeket, hanem *gens*eket sorolt föl Livius, bizonyítandó, hogy Róma kimeríthetetlen embertartalékokkal rendelkezik; az egész *excursus* egyik fő tanulságát láthatjuk ebben a motívumban.⁵⁵ A Kr. e. 5–4. század elején élt Camillus említése azért is fontos, mert Livius kiemeli, hogy azok a hadvezérek, akiknek Nagy Sándorral harcolniuk kellett volna, öregként még láthatták a legendát⁵⁶, így a személyes példaadás szükségességét hangsúlyozza a történetíró.

A katonai vállalkozásokban (*militaria opera*), vagyis a közelharcban, Livius szerint a római vezérek ugyanolyan hősiességet tanúsítottak, mint Alexandros. Az első katalógusból öt személyt emel ki személyes bátorsága miatt: a *duellumukról* híressé vált Torquatust és Corvust, a két Deciust, valamint P. Cursort. A vezéri bátorság toposza ti. a zászló előtt álló *dux*, a menekülést elvető katona alakja több ókori forrásban, pl. Tacitusnál és Caesarnál is megjelenik.⁵⁷ A 17, 14 során Livius kifejti, hogy Nagy Sándor egyeduralgoként azért sem győzhetett volna a római *res publica* ellen, mert annak döntéshozó szerve – *senatusa* – több ember erőfeszítéseinek, gondolatainak összegzésével

hatékonyabb kormányzati formával rendelkezett, mint a despotikus Makedónia. Ezt illusztrálta szerzőnk az „*ex regibus constare*” hasonlattal, amelyet a hagyomány Kineás, Pyrrhos Kr. e. 279-ben érkezett követének gondolataként őrzött meg.⁵⁸ A senatus dícsérete különösen a II 1-ben megfogalmazott gondolatok – amelyek W. Suerbaum szerint az ún. alternatív történetírás körébe tartoznak⁵⁹ – tökéletesen érthetőek, hisz Livius elismeri, hogy a köztársaság történelmileg a legjobb pillanatban alakult meg, mert szükség volt a királyok rendteremtő erejére, amely a fiatal római államot az összeomlástól mentette meg; ugyanakkor a görög követ megfigyelését tovább gondolva észrevehetjük a liviusi szándékot: a királyság vitathatatlan erénye (a határozott irányítás) nemcsak a magistratusi rendszerben, hanem a vének tanácsában is fennmaradt.

A következő szakaszokban (15–16) enyhe cinizmussal nyilatkozik Livius: ha mindezen szempontok ellenére is Nagy Sándor jobbnak bizonyult volna a harcúton római ellenségeinél,⁶⁰ akkor sem mondhatta volna el, hogy Itáliában is azzal a Dareiosszal találkozott volna, aki „*asszonyok és herélték csapatát hurcolta magával.*” Az eunuchok megvetése Rómában mind erkölcsi, mind jogi háttérből táplálkozott: ti. a herélt ember nem esküdhetett (vö. a *testis* szó kettős jelentésével).⁶¹ A keleti elpuhultság topikus kellékei (*purpura*, *aurum*) sem maradhattak el a jellemzésből, mindazonáltal a legmegdöbbentőbb állítást az utolsó *kólon* tartalmazza: Nagy Sándor vértelen (*incruentus*) győzelmét annak köszönhetné, hogy „*volt bátorsága megvetni az üres látszatot.*” A Perzsa Birodalom ekkora leértékelése fontos aktuálpolitikai eseménynek, a római-parthus viszony elmérgesedésének volt köszönhető.

A 17, 17-ben arról olvashatunk, hogy Itália természetföldrajza is Alexandros vereségét támogatta volna, mert Apulia meredek domborzata és a *lucaniai* hegyek, teljesen más perspektívákat nyújtottak volna számára, mint India tájai. A hazaszeretet itt is megdöbbentő túlzásra sarkallja szerzőnket, mert a *Hindukuson* való átkelés után nem valószínű, hogy Itália terepe túl sok meglepetéssel szolgált volna Nagy Sándor számára. A két itáliai helyszín említése – amellet, hogy e területeken volt a legvalószínűbb egy hellenisztikus állam inváziója – (Pyrrhos példája igazolja ezt), azért kapott külön hangsúlyt, mert e területeken érte el végzete Alexandros nagybátyját, *Épeiros* urát, így a „*családi vereség friss nyomai*” (*vestigia recentia domesticae cladis*) is sokkolhatták volna *Philippos* fiát.

III. A 18. caput elemzése

A hellénizmus kritikája

A 18. fejezet első részében Alexandros itáliai vereségének további okairól olvashatunk, ugyanakkor – mint azt látni fogjuk – Livius itt nem Róma fölényét hangsúlyozza, hanem Nagy Sándor rossz tulajdonságait, és hellenisztikus birodalomépítő politikáját kárhoztatja. Ezek a gondolatok vezetnek be az egész digresszió centrumában elhelyezkedő vitát, amelyet a pataviumi történetíró azokkal a görögökkel folytatott, akik nemcsak *Hellas* kulturális, hanem politikai erejének fensőbbiségét hirdették a principátus megalakulásának korában. Bár *expressis verbis* nem szerepel a szövegben, mégis igen valószínűnek tűnik, hogy az egész Alexandros-digresszió fő célja az itt név szerint nem említett, de biztosan görög származású történetírók azon tételének cáfolata, mely szerint Róma aktuális hatalmát csak a *fortuna* révén szerezte meg, mert Nagy Sándor – *suo tempore* – könnyedén elsöpörhette volna Róma köztársaságát.

Livius a hellenisztikus politika kritikáját Alexandros jellemzői feltáráásával kezdi meg. Szerzőnk a 18. fejezet elején megállapítja, hogy az előző mondatokban arról a Nagy Sándorról volt szó, aki az élvezetekben még nem merült el (*de Alexandro nondum merso secundis rebus*). Livius kemény ítéletet alkot, amikor a heves vérmér-

sékletű makedónról azt állítja, hogy senki nem volt nála féktelenebb a szenvedélyek terén. Érdemes megfigyelnünk, hogy a *mergo, mergere* ige átvitt értelmű használta mind a „kortárs” arany-, mind az ezüstkori költészetben megjelenik.⁶² A következő periódusokban fogalmazza meg Livius elvi szembenállását Alexandros birodalomépítő politikájával kapcsolatban. Szerzőnk kifejti, hogy Nagy Sándor győztes hadvezérként mind külsejére, mind jellemére nézve a legyőzött perzsa nagykirályhoz hasonult, így Itáliába is már inkább Dareios *Kodomannos*ként, semmint korábbi önmagaként kelt volna át. Livius szerint Nagy Sándor bukását az is gyorsította volna, hogy „hazájáról megfélemedezett, elfajzott” hadseregét a perzsa szokásokba bevezette.⁶³ Livius itt minden bizonnyal a *susai* menyegzőre utal, amikor Alexandros tömegesen házасította ki veteránjait. Az a tény, hogy a pataviumi történetíró kizárólag az „elfajzást” és a romlást látja Nagy Sándor keleti politikájában, fontos kérdéseket von maga után. Miért nem ismeri el Alexandros birodalomépítő tevékenységét, aki a – Rómát is ámulatba ejtő – görög kultúra terjesztését tűzte ki egyik fontos céljának? Miért hallgatja el azt a tényt Livius, hogy egy nagy birodalom kiépítésében nem játszhat tartósan vezető szerepet az erőszak, vagyis a *vae victis* barbárokra jellemző politikája? Első kérdésünkre Livius mentalitásában kereshetjük a választ. Már a *Praefatió*ban aggódva jegyzi meg: Róma akkora birodalomra nőtt, „*ut iam magnitudine laboret sua*.”⁶⁴ Joggal feltételezhető, hogy Nagy Sándor birodalmára, amely pillanatnyi idő alatt született, még inkább ellenszenvvel tekintett történetírónk, és annak gyors felbomlásában komoly figyelmeztetést láthatott – saját kora és hazája számára.⁶⁵ Második felvetésünkre azt felelhetjük, hogy a római történelem analogikus negatív tapasztalatai miatt mondhatott egyértelmű nemet a birodalomépítés „békés” folyamatára, hiszen a különböző kultúrák találkozása óhatatlanul feszültségeket szült, és számos negatív hatás érte külföldről Rómát; elég, ha a keleti kultuszok tömeges megjelenésére gondolunk.

A pataviumi történetíró a következő *periódus*ban összegzi Nagy Sándor keleti politikájának minden visszasságát: a perzsa öltözködést átvételét, a megalázó *προσκύνησις* bevezetését, a kivégzéseket, Nagy Sándor barátainak lakoma során történő legyilkolását és „a hazudott isteni származás üres látszatának” a hangsúlyozását – mintegy *Kleitós redivivusként* – ítéli el szerzőnk. A 18,4-ben olvasható körmondat, megírásának időpontjában – Kr.e. 25 körül – igen „kényelmetlenül” hangozhatott Augustus számára, különösen ami a „*referre piget vanitatem ementiendae divinae stripis*” kifejezést illeti, hiszen a *gens Iulia* politikájában is meghatározó szerepet játszott az isteni származás hangoztatása. Bár a princeps nem volt *rex*, és a földreborulás szertartása is csak háromszáz év múlva *Diocletianus* idején nyer „polgárjogot” Rómában, mégis az *Ab Urbe condita* más *locusaival* összhangban ez a szakasz is arról árulkodik, hogy Livius egyetlen ember *divus* mivoltát sem ismeri el, és bár fenntartja a „nemzeti” mitológia megalkotásának jogát, egyéni szinten károsnak ítéli az effajta manipulációkat. A 18,5 során Livius felteszi a kérdést: miért volt probléma, hogy a makedón uralkodó szerette a bort? Szerzőnk válaszában kifejti, hogy az alkohol mértéktelen fogyasztása káros a vezéri képességekre, minthogy a józan megfontolás helyébe a vad és izzó harag (*trux ac praefervida ira*) lép.

Mint azt korábban említettük, Livius a hellénizmust bíráló gondolatokkal és az Alexandros ingeniumában található hibák feltárásával a kortárs görög történetírókkal való vitáját vezeti be. *Claudius* későbbi nevelője szarkasztikusan jelenti ki, hogy – a „leghitványabb” görögök szerint – a valódi veszély Nagy Sándor részéről Rómára abban nyilvánult volna meg, hogy a *res publica* már a makedón hódító *nagyságának* sem lett volna képes ellenállni, és némán nézte volna végig szabadsága eltiprását. A 18, 6 elején olvasható „*levissimi ex Graecis, qui Parthorum contra nomen Romanum gloriae*

favent” kifejezés már régóta a Livius-filológia egyik fontos kérdésévé vált, hiszen szerzőnk név szerint nem említi meg vitapartnereit. A rendelkezésünkre álló *Augustus*-kori görög történetírói töredékek alapján a kutatók *Timaginés* személyében vélték Livius elvi ellenfelét megtalálni⁶⁶, mert fragmentumaiban maradtak fenn olyan gondolatok, amelyekben Róma birodalmát és a principátust kritizálta.⁶⁷ Szóba került *Metrodóros* személye, aki annyira gyűlölte a rómaiakat, hogy a nem túl hízelgő *μισρορωμαιοσ* „*epitheton ornans*” érdemelte ki.⁶⁸ A vonatkozó mellékmondatban kifejtett állítás magyarázza meg az egész vita szükségességét, amennyiben Livius nem hagyhatja szó nélkül, hogy bizonyos görög írók a Rómával gyakorlatilag hadiállapotban lévő párthusokat dicsőítették; éles válasza ekként teljesen érthető.⁶⁹ A *Timaginés*hez hasonlóan gondolkodó görögök száma bizonyára elég népes lehetett, hiszen az utolsó hellénisztikus állam, Egyiptom, császári (!) provinciává szervezése betetőzhetette azt a traumát, amelyet a *pydnaí* csata (Kr. e. 168) és *Korinthos* (Kr. e. 146) lerombolása jelképezett a görög szabadság felszámolásával. Egyiptom meghódítása után ugyanis a görögök döntő többsége – a *Pontos Euxinos* vidékén található *emporionok* lakosságát leszámítva – vagy római, vagy párthus uralom alatt élt, és ez a helyzet óhatatlanul elégedetlenséget válthatott ki.

A hatodik szakasz egyben arról is híressé vált, hogy egyértelműen igazolja: a kilencedik könyv bizonyosan Kr. e. 20, vagyis a római-párthus békekötés előtt született, mert a párthus-szimpatizáns görögök magatartása egyébként nem váltotta volna ki Livius haragját a *res publica* hadijelvényeinek visszaszolgáltatása után. Indirekt kronológiai érveként felhozható, hogy ha a Crassus által elvesztett zászlók visszaszerzése után született volna meg a kilencedik könyv, talán nem örökíti meg történetírónk kínos pontossággal a második samnisi háborúban zsákmányolt *signumok* számát, és nem kapott volna akkora hangsúlyt a caudiumi szégyen elemzésében a hadijelvények *hazaszállításának* igénye sem.

A IX 18, 7 során Livius a Róma-ellenes görögök további állításait cáfolja, ugyanis a párthusbarát hellének szembeállították a *res publica* és *Athén* magatartását – Nagy Sándor hódításainak idején. Álláspontjuk szerint, míg Athén – legalább verbális – szinten folytatta ellenállását *Théba* lerombolása után, addig Róma oly sok előkelője közül senki sem bírálta Alexandrost a szabadság hangjával. Livius elismeri, hogy az athéni szónokok támadták Nagy Sándort, ahogy „*id quod ex monumentis orationum patet*”; a kijelentés egyébként újabb közvetett bizonyítékkal szolgál a pataviumi történetíró görög nyelvtudását illetően. Vitapartnerei véleményét Livius még az előző szakaszban megcáfolja, amikor azt állítja, hogy a rómaiak még hírből sem ismerték a világhódító makedónt (*quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse*)⁷⁰, és így – természetesen – ellenállni sem tudtak volna neki. Augustus halála után azonban a római történeti tudat átértékelte ezt a valószínű tényt (ti. Alexandros számára Róma jelentéktelen kisállam lehetett), és *Arrianos* már arról tudósít bennünket, hogy számos más nép követével együtt római (!) követek is érkeztek a világhódító makedónhoz; Nagy Sándor pedig a Város deputációjának magatartását, szervezetségét tanulmányozva megjósolta Róma jövődő hatalmát.⁷¹

Róma és Makedónia helyzete

A következő körmondatban Livius megállapítja, hogy bármekkorának is képzeljük el Nagy Sándor nagyságát, az mégis *egyetlen* (*unius*) ember *magnitudo*ja volt, amelyet mintegy tíz évnyi szerencséivel gyűjtött össze. „*S akik azért tartják nagyra, mert a római népet, ha háborúban nem is, de sok csatában érte már vereség, Nagy Sándort pedig egyetlen ütközetben sem hagyta cserben szerencséje, nem gondolnak arra, hogy egyetlen ember, még hozzá fiatal ember tetteit vetik össze olyan nép történelmével, amely már*

nyolcszáz éve visel háborúkat.”⁷² Minthogy a pataviumi történétíró már a digresszió kezdetén elismerte Nagy Sándor rendkívüli nagyságát, tulajdonképpen azt az alapigazságot fogalmazza meg, hogy egy génusz sem képes tartósan történelmi folyamatokat irányítani, szerepe „pusztán” azok korlátozásában merül ki. *Cornelius Nepos* közel egy emberöltővel korábban hasonlóan vélekedett Hannibálról, igaz más összefüggésben: „*multorum obtrectatio devicit unius virtutem.*”⁷³

A tizedik szakaszban Livius egy érdekes aránypárt állít föl: szerinte semmi csodálivaló nincs azon, hogy Rómát vereségek érték (Caudium!), miközben Alexandros invictusként 13 évet élhetett, (figyeljük meg, hogy szerzőnk *Khairóneia* idejét (Kr. e. 338), és a balkáni törzsek ellen vívott harcot nem kalkulálja bele Nagy Sándor háborús éve közé). A Város alapítása és a caudiumi szégyen között 13 *saeculum*nyi idő telt, minthogy a saeculum emberöltő jelentésben 33 évet jelent⁷⁴, az alábbi számításokat kell elvégeznünk: $13 \cdot 33 = 429$, Kr. e. idők lévén $-429 - 319 = -748$, tehát Livius szinte „*varrói*” precizitással **igazolja**, hogy Nagy Sándor 13 évével szemben 13 római nemzedék áll.⁷⁵ A rhétorikát mesterien gyakorló történétíró érvrendszere ezen a ponton teljesedik ki: az olvasótól (netán a görögöktől?) megkérdi: miért nem az embert hasonlítjuk az emberhez, vezért a vezérhez? Büszkén jegyezi meg, hogy *catervatim* megnevezhetne invictus római hadvezéreket. A következő *kólon* Livius forrásfeldolgozásáról árul el némi információt: „*át szabad futni a magistratusok és naptárak feljegyzéseit*”. A *locus* bizonyítja, hogy Livius forrásanyaga igen bőséges volt, mert valaminek *keresztüllapozásához* szükséges egy bizonyos terjedelem. A tagmondat másik része is érdekes retorikai eljárásról tanúskodik: a *consulok* és *dictatorok* közül senki egyetlen napon sem hozott szégyent Rómára a *virtus* és a *fortuna* terén; tehát az egész digresszió hármass felosztásának két elemét itt is előtérbe helyezi szerzőnk.

A következő négy szakasz során (13–16) szerzőnk azokat a tényezőket mutatja be, amelyek a rómaiak hátrányát képezték volna egy esetleges Nagy Sándorral való ütközetben. Ezek a hátrányok – mint azt látni fogjuk – egyébként a köztársaság-kori „*valódi*” háborúkban is megjelennek, pl. a II. pun háborúban. A *res publica* első nagy hátránya Alexandrosszal szemben az lett volna, hogy míg *Philippos* fia szabadon, időkorlát nélkül cselekedhetett, addig „*egyetlen consul szolgálati ideje sem tartott egy évnél tovább. S közben előfordult, hogy a néptribunusok akadályozták a sorozást.*”⁷⁶, a római seregek így később értek a harcmezőre, a népgyűlések miatt pedig idő előtt haza kellett hívni a csapatokat, így tehát gyakran a hadi előkészületek folyamán egyszerűen eltelt az év. Összefoglalva: a *collegialitas* elve harcászati szempontból gyakran a megfontolatlanúság, gyakran a gonoszság miatt a római sereg hátrányára vagy kárára (*Cannae!*) volt. Mindezekon túl, ha az előbb felsorolt rossz dolgok bekövetkeztek, a vezérek újoncozott vagy fegyelmezetlen sereget kaptak.⁷⁷ Ezzel szemben a királyok minden kötöttség nélkül (*impedimentis omnibus*) harcolhatnak, „*ők uralkodnak az időn és körülményeken; az ő elhatározásukat követi minden, soha ők a másét.*”⁷⁸

A római hátrányok felsorolása után Alexandros impedimentumainak listája következik. Először is mindkét potenciális ellenfél még legyőzetlen volt, így mind a rómaiak, mind a makedónok azonos eséllyel küzdhettek volna. Csakhogy Livius helyesen mutat rá arra, hogy a makedón seregre nagyobb veszély leselkedett, mert csak egy Alexandrosuk volt, aki „*gyakran kihívta maga ellen a sorsot*”, míg szerzőnk bemutatja – korábban és itt is, hogy a római tisztikar folyamatosan rendelkezett zseniális vezérrel. Érdekes párhuzam, hogy Alexandros hasonló gondolatot közvetített az *issosi* csata előtt katonáinak: „*Nektek barátaim, Alexandrosotok van erre a stratégiai párbajra, nekik meg csak egy Dareiosuk.*”⁷⁹ A korábban bemutatott *liviusi* gondolatból logikus az a következtetés, hogy a *res publica* sorsa nem polgárai *személyes* fátumán áll vagy bukik,

így a pataviumi történétíró a köztársaság erejének egyik alapvető vonását emeli ki⁸⁰, egyben burkolt kritikát fogalmaz meg a *princeps*szel szemben, hiszen annak „*primus inter pares*” politikája éppen a római állam ezen fundamentumát gyöngítte meg.

Jegyzetek

1. Liv. A.U. c. Praef. 1.
2. Morello 84. Arist. Ars p. 9. nyomán.
3. Suerbaum 36. „[...] der längste Entwurf einer Was-wäre-wenn-Geschichte, die ich bei einem römischen Historiker kenne.”
4. Servius ad Verg. Aen. I 373. „*inter historiam... unde Livius ex annalibus et historia constat.*”
5. Pl. Verg. Aen. VIII 722–728. Hor. carm. IV 15, 21–14. vö. Havas 181.
6. Havas 179.
7. Liv. IX 4, 16.
8. Plat. Protag. 345 D. „Ἀνάγκη δ’ οὐδὲ θεοὶ μάχονται.” vö. Brakman 67.
9. Liv. IX 2, 2.
10. Liv. IX 3, 12.
11. Liv. IX 15, 7. „*Septem milia militum sub iugum missa, praedaque ingens Luceriae capta receptis omnibus signis armisque, quae ad Caudium amissa erant, et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant.*” IX 42, 7. „*Postero die vixdum luce certa deditio fieri coepta, et pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur; ii omnes sub iugum missi.*”
12. Liv. IX 15, 8. „*Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est, si quidem etiam, quod quibusdam in annalibus invenio, Pontius, Herenni filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus.*”
13. Morello 83.
14. Curt. Ruf. III 4, 11. V 3, 18. vö. Horsfall 51.
15. Horsfall 52. „We cannot prove for certain that his [Livy’s] imagination was at this point, inflamed by the adventures of Alexander in the gorges of the East.”
16. Liv. IX 2, 6. „*Duae ad Luceriam ferebant viae, altera praeter oram superi maris, patens apertaue, sed quanto tutior, tanto fere longior, altera per furculas Caudinas, brevior.*”
17. Morello 72.
18. Quint. Inst. or. IV 3, 1–17.
19. Quint. Inst. or. IV 3, 13.
20. Liv. IX 39, 11. „*Ille primum dies fortuna vetere abundantes Etruscorum fregit opes.*”
21. Liv. IX 44, 7.
22. Liv. IX 30, 12.
23. Liv. IX 36, 1. ill. IX 38, 4. [...] *cladisque imaginem furculas Caudinas memorabant.*”
24. Breitenbach 147.
25. Cic. imp. Pomp. 28.
26. Muraközy IX 16, 19. „*Vitathatatlan, hogy ebben a korban, amely bármely más korszaknál termékenyebb volt nagy emberekben, nem akadt senki, aki a római hatalomnak nála biztosabb támasza lett volna. Sőt azt mondják, lelki nagyságban csak Nagy Sándor lett volna méltó ellenfele, ha Ázsia meghódítása után Európa ellen fordul fegyveres erejével.*” M: Gy. fordítását csak néhány helyen fogjuk idézni, mert úgy éreztük, hogy néhány apróbb momentum elveszett fordítónk tolmácsolásában.
27. „*Moribus antiquis res stat Romana virisque.*” Enn. Ann. libri incerti XXXVIII. 500. Brakman 67.
28. Luce 10. 21. jegyzet
29. Praef. 4. ill. IX 17, 1.
30. Weissenborn 37.
31. Tac. Hist. II 50, 2. „*Ut conquirere fabulosa et fictis oblectare legentium animos procul gravitate coepti operis crediderim, ita volgatis traditisque demere fidem non ausim.*”
32. Praef. 5. „[...] *dum prisca illa tota mente repeto, [...] omnium expers curae, quae scribentis animum etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere posset.*”
33. Liv. IX 17, 2.

34. Morello 70.

35. Nagy Sándor említése ill. tetteire való utalások: VIII 3, 7. „*Eadem aetas rerum magni Alexandri est, quem sorore huius [ti. Alexandros épeirosi király] ortum in alio tractu orbis, invictum bellis, iuvenem fortuna morbo extinxit.*” VIII 24, 1. Alexandria alapítása: „*Eodem anno Alexandream in Aegypto proditum conditam, [...].* VIII 24, 16–17. „*inde Epirum devecta [sc. ossa Alexandri Epirensis] ad Cleopatram uxorem sororemque Olympiadem, quarum mater magni Alexandri altera, soror altera fuit.*”

36. Pl. Liviushoz hasonlóan nyilatkozott a fortunáról Caesar: Caes. BG. VI 30, 2. „*Multum cum in omnibus rebus tum in re militari potest fortuna.*” Caes. BC. III 68, 1. „*Sed fortuna quae plurimum potest cum in reliquis rebus tum praecipue in bello paruis momentis magnas rerum commutationes efficit ut tum accidit.*”

37. Liv. IX 17, 4.

38. Liv. IX 17, 5.

39. A motívum még *Kleitarchos*ra megy vissza ld. Breitenbach 149.

40. Hérod. I 214. Diod. II 44. Iustin. I 8.

41. Tac. Ann. IV 34, 3. 3. „*Titus Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret; neque id amicitiae eorum offecit.*”

42. Breitenbach 147.

43. Cic. imp. Pomp. X 28.

44. Cic. Phil. II 22, 54.

45. Breitenbach 148. Plut. Pomp. 17,8. és Seneca Consolatio ad Marcium 20, 4. alapján.

46. Liv. VII 26, 5.

47. Liv. VII 17.

48. Weissenborn 38.

49. Breitenbach 146. Plut. Alex. 4, 10 nyomán

50. Luce 262⁶⁹ „[...] in Cursor's case the reason is most likely to have been Livy's desire to provide an introduction to the digression on Alexander the Great.” (IX 17–19.)

51. Keegan 93–94.

52. Liv. IX 17, 9. Muraközy fordítása: „ha a punokat megelőzve háborút indít Róma ellen” véleményünk szerint kritikára szorul.

53. Breitenbach 148. „Bei fünfen fällt die ἀκμή ihrer politisch-militarischen Tätigkeit in die fünfziger und vierziger Jahre des 4. Jahrhunderts [...] während ein sechster in das erste Viertel des 3. Jahrhunderts gehört und damit zu spät ist.”

54. Liv. IX 17, 11.

55. Suerbaum 42. „Rom hat einen unbegrenzten Reichtum an fähigen Männern, die für ihre *res publica* zu kämpfen und sogar zu sterben bereit sind.”

56. Szerzőnk ismét pontatlanul fogalmazott, mert az ifj. Decius, Curius biztosan nem élt még Kr.e. 366-ban, Camillus halálakor, Valerius Corvus pedig csak hat esztendőes fiúcska (nem pedig *iuvenis*) volt. vö. Weissenborn 39.

57. Tac. Agr. 35, 4. „*Tum Agricola superante hostium multitudine veritus, ne [simul] in frontem simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat et arcensendas plerique legiones admonebant, promptior in spem et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.*” Caes. BG. I 25, 1. „*Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit.*”

58. Plut. Pyrrhos 19.

59. Suerbaum 43.

60. Liv. IX 17, 15. „*Id vero erat periculum, ne sollertius quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret!*”

61. A *spado* megvetéséről: Hor. epod. 9, 11. „*Romanus, eheu (posteri negabitis), / emancipatus feminae / fert vallum et arma miles et spadonibus / servire rugosis potest / interque signa turpe militaria / sol aspicit conopium.* Sen. (rhet.) Suas. 6, 6., „*Quid indignamur in Ciceronem Antonio licere, quod in Pompeium Alexandrino licuit spadoni?*” Curt. Ruf. III 3, 23. „*Quindecim*

deinde, quas armamaxas appellabant, sequebantur: in his erant liberi regis et, quae educabant eos, spadonumque grex, haud sane illis gentibus vilis.”

62. Verg. Aen. XI 27–28. „mittatur Pallas, quem non virtutis egentem / abstulit atra dies et funere mersit acerbo.”

Lucan. Phar. I 158–159. „Hae ducibus causae; suberant sed publica belli / semina, quae populos semper mersere potentis. Iuv. Sat. X 55–57. „Quosdam praecipitat subiecta potentia magnae / invidiae; mergit longa atque insignis honorum / pagina.” vö. Brakman 68.

63. Liv. IX 18, 2.

64. Liv. Praef. 4.

65. Morello 80–81. „Not only do they compete in *magnitudo*, but the career of Alexander offers important warnings about Rome’s future after the zenith of virtuous achievement in the late fourth century.”

66. Brakman 67. Breitenbach 156.

67. Jacoby² (FgrHist 88.) 318–323. cf. Seneca *Contr.* X 5, 21–22. *De ira* III 23, 4–8.

68. Jacoby¹: (FgrHist 184.) 912–917. Plin. NH XXXIV 34. „Metrodoros Scepsius, cui cognomen a Romani nominis odio inditum est.”

69. Luce 247. 36. jegyzet „He did, however, react sharply to the taunts by *levissimi ex Graecis* (IX 17–19) that Alexander the Great would have defeated Rome had he invaded Italy and that the Romans of his own day had been worsted by the Parthians.”

70. Liv. IX 18, 6.

71. Havas 179–180. Arrianos VII 15, 4–5. alapján.

72. Muraközy IX 18, 9–10.

73. Corn. Nep. Hann. 1, 2.

74. Weissenborn 42. cf. Liv. IV 32, 3.

75. Fontos megjegyeznünk, hogy ha Nagy Sándor halálának évével, nem pedig a digresszió megírásának évével kalkulálunk, Kr. e. 752-hez jutunk!

76. Muraközy IX 18, 13–14.

77. Liv. IX 18, 15.

78. Muraközy IX 18, 16.

79. Keegan 85.

80. Liv. IX 18, 19.

Irodalom

BRAKMAN, C.: *Liviana V. Mnemosyne* 56 (1928) 60–69.

BREITENBACH, H. R.: *Der Alexanderkurs bei Livius*. *Museum Helveticum* 26 (1969) 146–152.

HAVAS László: *Egy Alexandros- vagy Caesar paródia Florusnál*. *AT* 43 (1999) 175–193.

HORSFALL, N.: *The Caudine Forks. Topography and illusion*. *Papers of the British school at Rome* 50 (1982) 4552.

JACOBY¹, Felix: *Die fragmente der griechen Historiker*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1923.

JACOBY², Felix: *Die fragmente der griechen Historiker. Zweiter Teil A vol.* E.J. Brill, Leiden, 1986.

KEEGAN, John: *A parancsnoklás álarca. A hadvezéri mesterség Nagy Sándortól napjainkig*. Aquila Könyvkiadó, Budapest, é. n.

LUCE, T. J.: *Livy The composition of His History*. Princeton University Press, Princeton, 1977.

MORELLO, Ruth: *Livy’s Alexander digression (9, 17–19): counterfactuals and apologetics*. *JRS* 92 (2002) 62–85.

MURAKÖZY Gyula: *A római nép története a város alapításától. II. köt.* Európa Könyvkiadó, Bp., 1969.

SUERBAUM, W.: *Am Scheideweg zur Zukunft: Alternative Geschehensverlaufe bei römischen Historikern*. *Gymnasium* 104 (1997) 36–54.

WEISSENBORN, Wilhelm: *T. Livi Ab Urbe condita libri. III/2. köt. 5. (kommentált) kiad.* Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1890.